

Havebruget i Thisted Amt igennem skiftende Tider.

Af Johannes Tholle.

END SKØNT Danmarks Havebrug i Hovedsagen hviler paa det Grundlag, som skabtes af Munkene i Middelalderens Klosterhaver, vilde det dog være urimeligt at antage, at der ikke skulde have været i hvert Fald Antydninger af Havebrug i Landet, før Munkene indfandt sig her med deres Havebrugsmetoder. Thi da vore nordiske Stammefrænder gav sig til at blive Agerdyrkere, saa de deres Boplads omgivet af adskillige Buske, Træer eller Urter, som bar spiselige Frugter. Selv om Nutidsmennesker ikke vil nøjes med saadanne Frugter, som den vilde Abild, den vilde Hindbær eller Brombær bød dem, eller sætte synderlig Pris paa Skovenes vilde Løg, Syre og Kokleare, har sikkert de nøjsomme Nordboere i disse Urter eller Frugter fundet en kærkommen Tilsætning til de fede animalske Spiser.

Og da Bopladsens Beboere voksede i Antal, steg Kravene til Livsfornødenheder, og det er sandsynligt, at man tidligt har faaet den Tanke at knytte de vilde næringsgivende og krydrede Urter eller Frugter nærmere til Boligen. Hjembjergning af Skovenes og Krattenes Frugter eller Urter frembød en ikke ringe Risiko, og Svin og andre omstrefjende Tamdyr kunde let ødelægge et og andet, som man havde glædet sig til at skulle erhverve for sin egen Mund. Det var af alle Aarsager behageligt og ønskeligt at faa knyttet Frugter saa vel som Planter nærmere til Bostavnen, hvor man kunde have dem for sig selv, omgærdet paa forsvarlig Vis, hævde Ejendomsretten over dem, og om det gjordes fornødent - tilse dem, pleje og udvikle dem. Ligesom vore Forfædre har taget den vilde Byg ind i Kultur, har dyrket Hirse og endnu flere Agerurter, saaledes er det da rimeligt at tænke sig, at de ogsaa har taget Syre, Løg, Kokleare og Kvan i Kultur, og disse letdyrkelige Urter har udgjort Planteverdenen i Nordboernes første Have, der har været Bondens. Det er derfor ikke uden Grund, naar vi vier Bondehaven et Afsnit af vor Aarbog; thi naar Bondehaven er Danmarks ældste Havetype, er den et vigtigt Led i Almueforskningen, og Havernes Udvikling i det hele taget bliver et ikke uvæsentlig Element i det Helhedsbillede, der hedder Kulturhistorien. I Haverne har Menneskene tilbragt mange Stunder, der er der udrettet et særligt Hjemmearbejde, hvortil den kvindelige Part af Familien tidligt er udset - her er overtroiske Forestillinger opstaaet og gode Lægeurter fremavlet, efter at Munkene havde lært Folk at dyrke Urterne. Havens Formsprog klang i Dialekter, ligesom Husenes Stil gjorde det, og saavel Formsproget som

Planternes Blomstersprog fortæller os deres store Kapitel af Folkemindernes Billedbog.

Men hvornaar da disse første Haver er opstaaet, i hvilket Omfang man havde dem, og hvorledes de saa ud - derom ved vi i Virkeligheden intet. Sprogvidenskaben kan fortælle os, at vi har den ældste Forbindelse med Have i "Kvanhave"; men maaske tilhører Dyrkningen af Kvan et højere Norden end vort¹⁾. Iøvrigt fortæller Sproget ogsaa, at Have (Hauge) oprindeligt ikke betød Have .i vor Forstand. "Have" betød oprindeligt et Gærde^{a)}; derefter gik det over til at betyde det indgærdede Stykke Jord, for endelig omved Reformationstiden at faa den Betydning, som vi tillægger det, nemlig "et indhegnet Stykke Jord, bestemt til Dyrkning af eller beplantet med Køkkenurter, Blomster, Prydbuske eller Frugttræer"²⁾. Gamle Navneforbindelser med "Have" kan derfor vildlede og faa en til at tro, at man har at gøre med en Have i vor Forstand, mens saadant slet ikke menes. For vor Egn vil der dog kun sjældnere være Tilfælde, hvor saadan Tvivl kan indtræffe, idet Haverne her ikke i den Grad har formaaet at præge Egnen (tværtimod) og vist kun i et Tilfælde (Abildhave) har givet Anledning til Stednavnedannelser o. desl.

Optegnelser om Haver før Reformationensaaet.

Saa tidligt som i denne Periode er Optegnelserne om Haver yderst faa - ja, de er endog indskrænket til kun at angaa Munkenes. Ingen Beretninger fortæller saaledes om *Havedyrkning* i Vestervig eller paa Dueholm. Vestervig Kloster anlagdes dog 1110 og Dueholm først i 1400-Tallet, hvorfor de hører til vore ældste Klostre. Men indirekte fortæller dog Dokumenterne om, at der virkelig har eksisteret Haver i vor Egn paa disse Tider. Det drejer sig dog ikke om egentlige Klosterhaver, saaledes som de bl. a. fandtes ved Børglum Kloster³⁾; det drejer sig om Ejendomme, som er skænket til Dueholm Kloster, Sædegaarde, Herregaarde om man vil, hvortil der har ligget Haver. Ejeren af saadan, Povel Bonde, erklærer i et Dokument (1427) om Overdragelse, at "iegh wetherkiændes megh med myt opne breff at hawæ wnt och giwet *sancti Johannis*. . . Kloster i Dueholm. . . en gards liggendes paa Seyersloff march met alle til liggelsæ, ager og ængh . . . kalgards rom hawæ och . .

^a Endnu i 1705 bruges i Byloven for Saxild By "Have" om et Gærde (Saml. t. jydsk Hist. & Top. VI 258) og 1555 bruges Betegnelsen om Engjorder paa Mors (Hist. Aarbog for Mors 1924 S. 19).

”⁴), og lignende hedder det senere (1444) om ”kalgard rom” og fra 1473 om ”gaards rum til kaal”, det sidstnævnte dog angaaende Johan Andersdatters Gaard i Sielstrup i Vendsyssel. Disse anførte Steder er da utvivlsomme Beviser paa, at der før Klostreneh Ophævelse har eksisteret Haver, men de er sikkert ikke opstaaet uden en vis Indflydelse fra Munkenes Side, ligesom de efter at være kommen under disses Opsigt og Varetægt sikkert er udviklet til at blive Læge- og Medicinhaver.

At der senere omtales Haver i Tilslutningen til Klostrene, beviser vel ikke, at der ved disse har eksisteret Haver før Reformationen; men det maa siges at være meget sandsynligt.⁵) Som Følge af det her fremførte har da Etatsraad Hansen Uret, naar han paastaar, at der ingen Vidnesbyrd er om Haver i disse Tider.⁶) Det samme gælder Paastanden om, at der ikke skulde være Spor af Munkenes Plantedyrkning. Ved Undersøgelser paa de Steder, hvor der ligger eller har ligget Klostre, er der funden saadanne Vegetationer, som med fuld Ret kan henføres til Munkenes Klosterhavebrug, idet der er Planter, om hvilke man ved, at netop disse Arter brugtes til Lægedom og Medicin. Hvor Sjørring Kloster har ligget, kan man saaledes konstatere en frodig Fremvækst af Hyoscyamus (Bulmeurt), ved Vestervig findes en stor Bevoksning af Tordenskræpper udenom Kirkegaarden og talrige Martsviolier imellem denne og Landevejen, og endelig er der ved Dueholm endnu i vore Dage mange Tordenskræpper, mens Provst Schade i 1811 noterer en hel Del andre Lægeurters Tilstedeværelse i Nykøbing, nemlig Hyoscyamus, Conium, Archangelica, Cynoglossum og Svaleurt, og disse er formentlig for Størstedelen forvildede fra Klosterhaven eller udbredt fra denne over de Besiddelser, som Munkene fik i Eje.⁷)

Fra Reformationen til Udskiftningstiden.

Naar Klosterhaverne før Reformationen havde deres vigtigste Funktion som Tilrækningssteder og Forsyningssteder for medicinske Planter, gjaldt dette naturligvis ikke mindre, efter at en Reformation paa det kirkelige Omraade havde bragt dem paa verdslige Hænder, og hvad enten nu Klostrene blev til Herregaarde, Hospitaler (i Byerne) el. a., voksede Planterne videre, og der var stadig Lægeplanter at faa i disse Haver.

Men efter at Munkene var fordrevne, kunde disse ikke paa samme Maade som før virke som Læremestre for Almuen i Henseende til Ager- og Havedyrkning, og da derfor i Aarhundrederne efter Reformationen det ene Paabud efter det andet udstedes om Bønders Pligt til at plante Æbler, Pil og Humle⁸), er der ingen til at vise dem, hvordan de skal bære sig ad dermed^b) - der er heller ingen Planter at faa, saa disse Paabud løber

mange Steder ganske ud i Sandet, i Særdeleshed er dette Tilfælde i vor Egn. Det er derfor kun yderst faa Steder, der kan være Tale om Haver, fornemmelig ved de tidligere Klostre, ved Sædegaarde, Præstegaarde, Skoler og i Byerne og i det følgende skal anføres nogle Eksempler herpaa.

Det synes som om der ved Dueholm Kloster noget før 1700 har været en Have, idet der paa Resens Grundrids deraf⁹) vises nogle Træer og anføres Betegnelsen ”Smedens Have”; men om denne Have vides iøvrigt intet yderligere. Om Haven ved Sindbjerggaard ved man til Gengæld en Del, bl.a. takket være en Synsforretning fra 1636⁴); det hedder om den, at den er inddelt i 4 Kvarterer, og at der findes Ribs, Stikkelsbær, Blommetræer, Roser og andre ”gemene” Træer, alle mere eller mindre forkroblede og medtagne af Vestenvinden.

Endnu mere fortælles der om Haven paa Højriis, der 1670 anlagdes af den daværende Ejer Poul v. Klingenberg.⁴) Denne Have anlagdes efter Datidens Stil (fransk) paa ca. 4 Td. L. og indeholdt foruden 4 Fiskedamme ”de sjældneste Træer og Planter, som han havde ladet føre fra Holland”. Haven anlagdes og passedes uden Hensyn til Udgifterne, og den blev snart berømt ikke alene her i Landet, men ogsaa udenfor Landet. Det hedder om den, at den skal være ”flyttet” fra Hamborg til Højriis, saaledes som det berettes 1770¹⁰): ”Af langt større Betydning har uden Tvivl den Have, været, som Hr. Povl Klingenberg først i Hamburg havde anlagt, men siden forflyttede til sin Gaard Høyeriis i Thye udi Jylland, hvor han med Flid og anvendte Omkostninger bragte det saa vidt, at han ikke allene dyrkede mangfoldige rare uden- og indenlandske Væxter, og havde alle Tider baade bedre og tidligere Havesager end nogen anden i Landet; men og desuden frembragte mange Slags Frugter hos sig, som fordi de vare ubekjendte, bleve som rare Foræringer fra Jylland sendte til Frankerige og andre langt fra liggende Steder. Den Dagbog, som han ved denne sidste Have holdt over den Tilvæxt og Afgrøde . . . er bortkommet”.

Før 1700-Tallet nævnes der foruden de foran anførte Haver en ”Urtehave” ved Præstegaarden i Thisted¹¹) samt ”en ringe og liden Have” ved Degneboligen i Tøvring By.¹²) Noget hyppigere foreligger der dog Oplysninger efter 17-Tallet.^{***}) Saaledes nævnes atter Haven ved Degneboligen i Tøvring 1744¹²), og der tales om en Kaalgaard ved Degneboligen i Alsted-Bjergby¹³). Der tales om, at Haven ved Vestervig Kloster omved Aar 1770 er smuk, og der nævnes samtidig Haver ved Herregaarden Irup, ligesom Boddum Bisgaard skal besidde ”en god Frugthave” og der ved Tanderup er ”Grave omkring Borgegaarden, hvorhos er Haven og en smuk Udsigt til Ove Sø”, mens der ved Todbøl ”omkring Haven er en liden Sø”, og Lund ”ligger paa en Høj strax ved Fjorden med en smuk Have hos”, og Ørndrup har ”en Frugthave”¹⁴). Samtidigt hedder det

^b I Privilegiet af 1571 for Nykøb. M. hedder det, at Borgerne skal ”falholde” Humle og andet, som Bønderne har Brug for.

om Thyholm, at ”Nu haves der ingen Træer derude, der plantes. Hyld, Kirsebær, Blommetræer og ordinair hvid Pil, højstammig og af korte Grene, ere de eneste, der findes i Bøndernes Haver. Ved hver Gaard er gjerne 2 Haver, en større bagved Gaarden til Kaal, nogle Træer og smaa Kreaturer, en mindre i Gaarden udenfor Stuevinduerne til Bier og nogle Urtebede. Brambær, Hyben og Hvidtorn voxer vildt paa Bakkesiderne, men ei i Mængde”¹⁴).

Naar det fra 1736 i Grandebrevet for Øsløs hedder¹⁵), at ”De, som befindes at have særdeles Hauger og Lukkelse, skal være forpligtede til at holde Diger og Grøfter deromkring saa forsvarligt vedlige, som de vil have Fred paa deres eget”, saa kan dette angaa egentlige Haver (”Kaalgaarde”); men det kan ogsaa være indhegnede Jordstykker med Have-Betegnelse som ”Hestehave”, ”Kalvehave” etc. (jevvnfør foran). Øsløs har imidlertid langt tilbage haft Ry for sine Haver (se senere), saa er det jo nok muligt, at det netop er disse, der her faar deres særlige Beskyttelse.

Omkring Udskiftningstiden og Aarhundredskiftet.

Udskiftningsforordningen af 1781, der gjorde det muligt at indtage større Stykker Jord til Havebrug, har neppe betydet synderligt i denne Henseende for vor Egn, idet det neppe har været Mangel paa Jord, der her har gjort, at Haverne har staaet paa et saa primitivt Stade, som det maa antages, at de har gjort det. Forholdene, der hindrede Udviklingen, var af anden Art, nemlig Klima- og Læforhold, og dertil en ringe Sans og Interesse for Benyttelsen af Grøntsager og Frugter i Husholdningen. Naar der efter Indførelsen af en offentlig Torvedag i Nykøbing siges, at herefter kan ”Landmanden af omliggende Amter altid være vis paa god Afsætning af sine Varer, især alle Slags Fiske, Have-Urter. . . .”¹⁶), da fortælles hermed dels, at Nykøbing ikke selv kan avle, hvad Borgerne behøver, men der hentydes dog sikkert mere til Landboerne i Salling end til dem i de andre ”omliggende Amter”, som neppe har kunnet forsyne Byen synderligt, i hvert Fald ikke med Havesager.

For at Forholdene skulde blive ændret, maatte Indførelsen af solide og varige Hegn, Skabelsen af værdifulde Læbælter og Læforhold i det hele taget til, og der maatte desuden vækkes en almindelig Interesse for Havesagers Dyrkning og Spisning samt gives let Adgang til Erhvervelse af Planter.

Hvad det første angaar, da indeholder Forordningen om Hegn og Fred for Jorder i Danmark af ²⁹/₁₀ 1794 ret gode Bestemmelser for Haverne, som hæves op i højere Klasse end andre Jorder. Det hedder her¹⁷):

Hegnet omkring Hauger, Gaards- og Huuspladser, skal, naar det ikke er Stakit eller Plankeværk, til desmere Fred, om det støder til Gaden eller til en Naboes Grund, være et Quarter høiere end andet Hegn. . .

. . . ingen tildeles Hegn imod en anden Mands Hauge. . . , da enhver selv skal indhegne saadanne Steder, med mindre 2de Hauger. . . støder sammen. Men naar Haugen ligger i Loddens Skjel, skal Hegnet fordeles saaledes, at det, saa langt Haugen strækker sig, tildeles den, som eier Haugen. . . .

. . . [og] naar i en efter denne Fr. . . indhegnet Frugt-, Humle-, Kaal eller Urtehaug optages Kreature, da skal Loddens Bruger betales for hvert af følgende Kreature. . . 2 Mrk. . . , men er Haugen ikke forordningsmæssigt indhegnet, eller er Kreaturene bevisligt sluppet ind igjennem et Led eller Laage uden at springe eller flyve over samme, da skal ikkun betales det halve. . . .

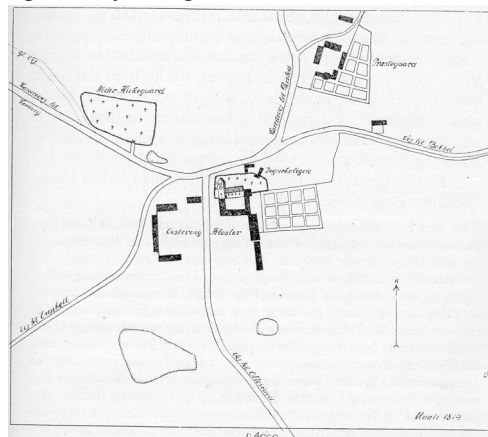
Forordningen er da at betragte som en Udvidelse og logisk Fortsættelse af Jyske Lovs Bestemmelse om, at enhver selv skal hegne sin Have, og at ingen maa bryde derind for at hente Kreaturer¹⁸). Rigtigt udført i Livet er den en god Beskyttelse for en Havedyrkning.

Men foruden den lovmæssige Beskyttelse krævedes Beskyttelsen imod Vinden, hvortil Oprettelsen af Læbælter skulde virke. De almindeligste Planter til dette Brug er Pilene; men imens der i saadanne Egne af Landet som Laaland-Falster var let Adgang til disse, var dette ikke Tilfældet i Jylland, hvor Pilehegnene ikke var saa udbredte, og hvor endnu kun en enkelt Planteskole (Vothman paa Als) var oprettet. Regeringen tog sig derfor paa at lette Oprettelsen af Planteskoler i Jylland for Tilvejebringelse af disse Pile, ligesom man paa Sjælland havde oprettet kongelige Planteskoler¹⁹). Det hedder om denne Forholdsregel i Rentekammerets Cirkulære til Stiftsamtmændene (⁶/₂ 1796)²⁰):

Da Kammeret anser slige Anlæg af de til Indhegning tienlige Vexter, især i Jylland, at være saare nyttig og fornøden; saa anmodes [Stiftamt.] at ville indhente Erklæringer fra Jordegods' Eiere og andre Jordbrugere, som han kunde formode dertil have Lyst og Duelighed, om Nogen af dem maatte findes villige til, for egen Regning at paatage sig Planteskolers Anlæg;

I hvilket Tilfælde Kammeret vil see at forskaffe Vedkommende, naar de derom melde sig, Stiklinger af de forskjellige Pile-Arter, som haves i Planteskolerne paa de Kongelige Godse, uden Betaling udleverede.

I senere Afsnit vil det ses, hvorledes denne Bestemmelse virkede, til Oprettelsen af Planteskoler og Udvikling af Hegnsplantningen. I samme Aand arbejdede ogsaa Skolelærerne, der paa Seminarierne fik Undervisning i Havebrug, samt Landhusholdningsselskabet, der bl. a. præmierede flittig Havedyrkning. Om disse to Emner bliver der

Kort over Vestervig Kloster 1814. Man ser tydeligt den smukke kvadratiske Inddeling af Klosterhaven, og en smuk Plan ogsaa i Præstegaardshaven.

senere Lejlighed til at berette.

Det varede naturligtvis en rum Tid, inden disse Foranstaltninger bar Frugter, og tager vi et Rundskue over Forholdene omkring Aar 1800, finder vi kun faa Haver, daarlige Læforhold etc. De enkelte Undtagelser, der forefindes, er lette at finde og fremhæves stærkt, saaledes Haven ved Vestervig Kloster²¹), der ”viser, at Alting kan komme fort her, som ellers det danske Clima kan frembringe, naar kun der er Beskyttelse nok mod de vestlige Vinde. Buxbommen lider slet intet af Vinterens Kulde, Træfrugter modnes godt, og af Kjøkkenurter gjorde man sig store Fordele”. Ellers nævnes der blot en ”Kaalgaard”, saasom ved Udskiftningen i Bjergby paa Mors 1797 eller ”Madses Have” sammesteds, hvilken sidste ifølge det foran anførte dog ikke behøver at være nogen egentlig Have²²).

Omtalt i Almindelighed lyder Beretningerne fra Amtet temmelig trøstesløse. ”Med Plantninger og Havevæsen ser det kun maadeligt ud i Thy”, skriver Pastor Wedel ca. 1800,²³) ”og heri er Bonden saare meget tilbage. Grønkaal er næsten paa de fleste Steder den eneste Have-Væxt, som lægges Flid paa, eller maaske noget Sennop, Peberrod og Kartoffler. Bonden har gjerne 2de Indelukker ved sin Gaard, den ene til hans Kornstakke, den anden til Kaal og Biestader; Frugttræer ere saare sjældne, formedels den stærke Vind, som hersker over hele Landet, thi alt hvad der naaer med Toppen over Jorddigerne, som er deres eneste Hegn, maae bortvisne og fortørres. I Kjøbstaden og paa Herregaardene ere Haverne derimod frugtbringende baade paa Urter og Træevexter.”

Endnu sørgeligere bliver det Indtryk man faar af Pastor Aagaards Beskrivelse 1802²⁴). der lyder:

Med Haugevæsenet seer det kun maadeligt ud i Thy. I ingen Henseende staar den thylandske Bonde saameget tilbage, som deri. Endsjønt jeg ikke holder det for nyttigt for Bonden, især for Gaardmanden, at han anvender megen Tid til sin Hauge i den Hensigt for at sælge deraf, undtagen det kunde være Træfrugter og Humle, da man ogsaa kan nævne de Egne, hvor Bønderne ere fattige ved deres Hagedyrkning, saasom de derover forsømme Tiden fra deres Markarbeide, og ved den idelige Kiøren til Kjøbstederne med Haugeurter henfalde til Sviir. Saa var det dog saare ønskeligt; at enhver Bondefamilie havde en saadan Hauge, hvoraf den kunde forsyne sig selv til eget Brug, og at enhver Bondekone, hvis Forretning dette egentlig bør, være, forstod at dyrke en saadan Hauge. Men dette savnes alt for meget i Thy. Bonden har derfor Ret, i det han kalder sin Indelukke, ikke Hauge, men Kaalgaard thi Grønkaal er den vigtigste, og hos de fleste den eneste Haugeurt, som dyrkes. Lægges nu hertil noget Sennop, Peberrod og undertiden nogle Hvidkaal og Kartoffler, saa har man alt, hvad der i Almindelighed findes i en Bondehauge. Sædvanligen har Bonden tvende Indelukker eller Hauger ved sit Huus, indhegnede med jorddiger eller Grønsvær, den ene bag ved Huset, hvor han undertiden sætter sine Kornstakke, og den anden i Gaarden, hvor Bistæderne som oftest staae. I stedet for Frugttræer seer man ikkun nogle Hyldetræer, Piletræer og undertiden Ribs- og Stikkelsbærtorne. Men ogsaa bør tages i Betragtning de større Vanskeligheder her end andre Steder, der ere forbundne med Hagedyrkning. I de Egne, som grænde til Klitterne, hvor Jorden er meget sandig, blæser ofte at det saade Frø sammen tilligemed Sandet i en Hob, og Kaalene rokkes løse af Vinden. Til Hegn om Haverne haves ingen Gjerdsel, saa at man allene maa indhegne

dem med Jorddiger, hvortil man ofte en lang Vej maa hente Digtørvene fra Hederne. Haugevexterne udfordre desuden i dette vidaabne Land mere end almindelig Omhyggelighed, ifald de skal kunne trives. Man seer ikke sjeldent, at endog den bedste Hagedyrkning bliver i dette skarpe Klima et saare utaknemligt Arbejde. Nogle faa Gartnere, eller saa kaldte Podemestre, findes dog her i Landet, som for en temmelig dyr Betaling sælge en Deel af de nødvendigste Haugevæxter. Saa ufordeeltagtig Beskrivelse man paa denne Maade er nød til at give over Haugevæsenet hos Bonden, saa er det dog en Behagelighed, at kunde melde om en bedre Hagedyrkning, saavel nogle Steder i Thisted som og ved adskillige Herregaarde og Præstegaarde paa Landet. Irup, Vestervig, Ullerup, Hillerslev, Nors og Skjoldborg Præstegaarde o. s. have meget gode baade Frugthauger og Kiøkkenhauger. Man finder her baade Æble-, Pære- og Kirsebærtræer, foruden enkelte Viinranker, Morbær-, Hvaldnød- og Pistinakie-Træer, samt Tax og Korstorn. Man seer ogsaa, at alle Slags Kaal, Rodfrugter og Asparges o. s. v. ret vel kan voxer i saadanne Hauger. Men paa alle disse Steder findes og Hagediger opsatte af Jordtørv paa 2½ Alens Højde, og der indenfor Rader af Hyld og Piil, hvilket er aldeles fornødent for at forskaffe Vexterne Læ for de skarpe Vinde. Ville man altsaa paa flere Steder anvende samme Flid og Omhyggelighed, og udvælge Pladser, som have Læ af Bakkerne for nordvestlige Vinde, da skulle man ikke behøve at tilføje Kartoffler og Hvidkaal fra andre Steder, eller at hente saa mange Læs Æbler og Pærer fra Egnene ved Fredericia og Aarhus, hvilket nu skeer. Ved Vejledning og Opmuntring tør man vel ogsaa haabe Forbedring i dette Fag. Til Haugeurter i Thy henregnes ogsaa Træurter, som paa andre Steder høre til Skovtræer. Saaledes seer man i nogle Hauger som en Sjeldenhed enkelte Ege- og Bøgetræer, ligesaa nogle Elm og Hestekastanier. Hyppigere findes adskillige Arter Piil, Hyld, Ask, Røn, Lind, Birk, Asp, Berberisse, Ulvekruk eller Qvalkved og Fjeld-Ribs, Ribes alpinum, hvilke man her kalder Korinten Træer. Hvid Havtom findes i Vestervig og Irup Hauger og det som temmelig høje Træer. Hvorfra man altsaa have Lejlighed til ved Frøe at optrække Planter af denne til Hegn saa fortrinlige Torn. Thi Planter, som vare opelskede i Landet selv, ville sikkerligen bedre lykkes, end de der hentedes fra mildere Egne. Hagen ved Irup Hovedgaard er den, som udmærker sig med de fleste og største, saavel Frugt- som Skovtræer.

Under Afsnittet ”Planterne” beretter samme Forfatter, at man i Stedet for at dyrke Humle (som kun sjeldent vil lykkes) bruger Pors til Øllet, og senere fortælles, at ”Agelica (Kvan) vokser i nogle Hauger. Hyld, Æsk, Piil, Ælm, Birk, Qualkved eller Ulvekruk er allene indskrænkede til Haugerne. Af alle Træer har Hylden Fortrinnet til at udholde de skarpe Vinde”. Om Kartoffler hedder det, at den ”seer man sjældent i en Bondehauge, og endnu sjældnere findes nogle faa satte i Enden af en Ager. Deels havde mange Bønder ingen Smag paa Kartoffler, deels ville det af Mangel paa Indhegning blive vanskeligt at dyrke dem paa Marken, da ingen Fredning enten for Sviin eller andre Kreaturer har Sted længere, end til Kornet er bjerget . . . Thi Mangel af Hegn berøver os en stor Deel af de Fordele, Udskiftningen ellers kunde forskaffe. Kartoffelavlens vilde ellers være meget fordeeltagtig i de Egne, hvor Jorden ikke er for lerit; og større Fordel ville man have deraf i de sandede Egne, især om man hos hver Kartoffel tillige satte et Par Ærter. Nu føres Kartoffler fra Viborg til Thisted, hvor 1 Skp. koster 24 til 48 Sk. I de sidste Par Aar er dog denne Avl blevet lit mere udbredt blandt Bønderne.”

Fra de enkelte Egne af Amtet hedder det (om Thyholm²¹), at ”man indhegner Byerne og Haverne

med Diger af Græstørv, lagte paa Skraas med Jord imellem uden Sidegrøfter; disse Diger nedtages igjen om en otte Aar, for dermed at blande den federe Giødsel. De store Flintestene i Hvidleergravene danne de bedste og varigste Giærder. Enkelte Steengiærder af Kampestene, med Affald af Jord inden for, bruges kun om nogle Haver, hvoraf der findes to Slags; For den søndre Side af den indrykte Deel af Vaaningshuset er en liden Bihave, hvor tillige haves nogle Blomster, men ved Baghuset er gemeenligen en større Have til Kaal og andre Madurter. Mod Vester bør der være Beskyttelse for den skarpe Vestenvind, om ellers Frugttræer skulde trives, af hvilke der gives faa.”

At selv Præsterne paa disse Tider har kunnet forsømme deres Haver, vidner Synsforretningen fra Snedsted Præstegaard (1809) om²⁵), idet der siges, at ”Haven er paa tredie Aar lagt i Grønne tilhobe, og Dige med Laage rent Forfaldne.”

Paa denne Tid omtales ogsaa Bodum-Bisgaard med en ”med Frugttræer forsynet Hauge”, og der omtales Thisted Torvedag, hvortil ”ogsaa føres Haugeurter”, ligesom Thyboerne udvekslede Aal med andre Varer, nemlig ”i Efteraaret Æbler og Pærer, hvormed de (dem fra Skovegnene) forsynede hele Thyland.”²⁴) At ogsaa Nykøbing paa denne Tid har haft sine Haver ses senere. Morsøs Havedyrkning faar sin særlige Beskrivelse:

Med Hagedyrkningen staaer Morsingen ganske tilbage. Det er rart at træffe i hans Kaalgaard de fornødne Madurter, end sige mere; og sjelden seer man deri den Trævæxt, end nogle Hyld, som ydmygt bøje sig for Vestenvinden, og nogle Bindepile. De, som have omplantet deres Kaalgaard med Pile af højere Vext, ere ikke mange, og de kunne siges, særdeles at udmærke sig iblandt den øvrige store Hob. Det var derfor et Særstykke, at see Fæstebonden Jens Øer i Tøvring, for nogle Aar siden at forvandle et ringe Stykke Gadejord, der tilfaldt ham ved Udskiftningen, til en nyttig Kjøkkenhaug. Da han begyndte dette Anlæg, blev han vel spottet af sine Ligemænd; men dette afskrækkede ham ikke; tilligemed sin vindskibelige Kone vedblev han at virke til Maalet, og høster nu den Frugt af sit Arbejde, at han aarlig kan sælge Hvidkaal, Rødder etc, for mere end 50 Rdl. Denne vakre Bonde blev vel nyligen af Landhuusholdningsselskabet belønnet for sit Haugeanlæg med 10 Rdl., men en saa ubetydelig Pengebelønning vil neppe kunne virke det den skulde. Efter den Kundskab, jeg har om Morsingen, vil han ved en Medaille eller et Stykke Sølvtojs ansee sig langt mere hædret og opmuntret end ved en Pengepræmie, om denne end meget overgik hiin i Værdi. Imidlertid synes det, at den vindskibelige Jens Øers Exempel dog vil virke noget paa hans Naboer, saa at de ikke lade deres Kaalgaarde saa lidet være benyttede, som hidintil, eller blot anvende dem til Kaal (I Henseend til Hagedyrkningen og hvad der i Almindelighed hører til Landoecoenomien opnaaes sikkerst Hensigten, naar Bønder kunne blive Exempel for Bønder; thi ellers haves gjerne Udflugter).

Sognefoged Christian Staunstrup til Sorgenfri ved Ljørslev har ved sin Gaard anlagt en Hauge, som vidner om hans udmærkede Lyst til Træplantning.

Af de Træer, som i Mandsminde havde staaet i Højrits Hauge sælges nogen Frugt; saa og Jordfrugt af Dueholm Hauge og af de fleste Hauger i Nykøbing.

For at ophjælpe Haugevæsenet ikke alleene hos Bønder, men og hos adskillige andre Landboere, og i Almindelighed at fremme flere nyttige Vexters Dyrkning i Landet, var det ønskeligt, at her paa et bekvemt Sted i Landet blev ansat en duelig Gartner, forsynet med en tilstrækkelig Jordlod, hvori skulde anlægges Planteskoler at

Frugttræer og vilde Træer, og i det hele dyrkes saadanne Vexter, som hører til en oeconomisk Hauge, og Husmænd og Indsiddere heri gives Underviisning. Her kunde og undervises i at dyrke og behandle Hør, Hamp, Tobak, Humle og Farveplanter. For at Indkjøbet af den dertil fornødne Jordlod ikke skulde falde det Offentlige til Byrde, kunde dertil udlægges en Tønde Hartkorn af beneficeret Jord, og om den laae paa et ubeqvemt Sted, da ved Mageskifte faae en hensigtsmæssigere Beliggenhed. Gartneren kunde, foruden de Fordele, han drog af sin Lod, nyde i aarlig Løn ½ Fjerdingkar Byg af hver Tønde frit og ufrat Hartkorn. Denne Byrde synes uden mod hvad der i det hele kan vindes ved en saadan Indretning. Imidlertid er dette kun et kort Vink til nøjere Overvejelse.

Det kan bemærkes, at Institutionen som den foreslaaede med Ansættelsen af en Gartner til at vejlede Bønderne var realiseret for Københavns Amt 1805¹⁹), og at Spørgsmaalet om Planteskoler i nogen Grad løstes i 1796 og senere udvikledes (se senere).

I Tilslutning til Oversigten om Haverne paa Mors skal citeres Afsnittet om Planterne (i Haverne) :²⁶)

.. de almindelige Kjøkkenurter, som: Agurker; Sukkerærter; Stang-og Krybbønner; Hvidkaal; Savjøkaal; Grønkaal, høj- og lavstammet, slet og kruset; Roer; Løg; Gulerødder; Timian; Merian etc. Nogle Lægeurter, som: Ambra; Malurt; Krusemynte; Salvie; Lavendel; Isop; Balsam. Frugttræer, som: Æbletræer; Pæretræer; Blommetræer; Kirsebærtræer; Ribs; Stikkelsbær; Solbær; Barberisser; Hessel- og Valnødetræer. Dog maa man ikke vente at finde disse Vexter i alle de Fornemmes Hauger, og endnu mindre i Bønders. Til Pryd finder man i adskillige Hauger nogle perennerende Blomstervexter, som: Aurikler; Vaarlyst; Narcisser; Iris; Ranunkler; Tusindfryd og flere. Træer og Buskvexter, som: Rosentræer; Syrener og Buxbom; Jasmin; Hestekastanie og Valbirkløv, i Højriis Hauge og i Nykøbing. Nordamerikansk Kongeved; Sibirisk Ærtetræ; Uægte Akacia og Pensylvansk Rose, i Nykøbing. Almindelig Alm og Markløv, kun i Højriis Hauge.

Af enkelte Haver nævnes en ”Kaal-Hauge” ved Nykøbing Hospital, et ”Stykke Kaalgaards-Jord ved Dueholms Mølle” tilhørende Hospitalet, og en Haugeplads til Fattighuset sammesteds. Almindeligvis var disse Byhaver omgivet af et Plankeværk.²⁷) Om Højriis Have, som Gang paa Gang er nævnt Foran, hedder det, at den ”er af 4 Tdr. Lands Størrelse med mange Frugttræer; den var forud smuk og blev holdt vedlige, men nu ikke”; Ullerup har en Have, der er ”skikkelig stor, forsynet med mange Frugttræer og godt holdt vedlige. I et Qvarter er Humle-Anlæg, som lykkes særdeles godt.”²⁶)

Endelig lyder Beretningen fra 1812²⁸), der er Forfattet af den bekendte Landøkonom, Pastor Begtrup, som Følger:

Bonden har ved sin Gaard et Indelukke, opsat af Jordtørv eller Flintestene kaldet Kaalgaard; thi Grønkaal er den vigtigste og hos de Fleste den eneste Haveurt som dyrkes. I nogle Bønderhaver findes Sennep, Peberrod, Hvidkaal og Kartoffler. Af Træer haves i Haverne Hyld, Piil, Ribs og Stikkelsbærtorne. Af Mangel paa nødvendig Omhu for Havevæsenet kjøber Bonden Kartoffler og Hvidkaal fra andre Steder, og Frugt af Æbler og Pærer fra Egnene ved Fredericia og Aarhus. Vel sandt at Klimaet er her ei gunstig for Frugttræer, men Bondekonen burde dog kunne have i sin Have de fornødne Kiøkkensager til egen Huusholdning. Enkelte Gartnere, kaldet Podemestre, gives her i Landet og ved adskillige Herregaarde og Præstegaarde findes ret artige Haver, hvori findes foruden Kjøkkensager, Æble-, Pære-, Valnød- og Morbærtræer. Men paa

disse Steder findes og Havediger opsatte af jordtørv paa 2½ Alens Højde, og inden for Rader af Hyld og Piil til at skaffe Læ for de skarpe Vinde.

Om Kartoffelavlén siger samme Forfatter, at

Af Kartofler dyrkes kun meget lidt; at have dem i Marken er vanskeligt, da ingen Fred enten for Sviin eller Kreaturer finder Sted længere end til Kornhøsten er indhøstet. Imidlertid udbreder den Avl sig her, og i det Store dyrkes den af Hr. Pastor Bendix i Vestervig og enkelte andre.

Blandt Undtagelserne fra det Almindelige nævnes Øster Assels Præstegaardshave samt Karby og Seierslevs Præstegaardshaver, hvilken sidste havde en meget smuk Alle af mægtige gamle Træer⁴⁾. Ved Skjoldborg Skole staar endnu 2 mægtige Ælmetræer, hvis Kroner overskygger omtrent Halvdelen af Skolens Have, og som skal være plantet 1796, ligesom der staar et over 100 Aar gl. Æbletræ.²⁴⁾

Hvad angaar Betegnelsen ”Podemester” om Gartnere, da holder denne Betegnelse ikke slet saa meget, som den synes at love; thi det ”at pode” er i disse Egne almindelig Betegnelse for almindeligt Havearbejde, hvorfor ogsaa en Kone, som arbejder stadigt i Haven, kaldes en ”Poderske”, uden at hun altsaa behøver at have det fjerneste Begreb om Planteforædling.⁴⁾ ”Podemesteren“s Tilstedeværelse er derfor intet som helst Bevis for, at man plantede ”ympede” (podede) Frugttræer, som Loven paabød det - tværtimod.

Landhusholdningsselskabets Præmieringer og øvrige Arbejde i Havesagens Tjeneste.

Skønt Paabudene for Almuen paa Landet om at plante Æbler og Pil samt lægge Humle endnu stod ved Magt ved 18-Tallets Begyndelse og forøvrigt eksisterer den Dag i Dag (Danske Lov III-13-18), var der ingen, der tog sig deraf og ingen holdt Opsigt med, at Loven efterfulgtes. Under ¹³/₄ 1781 indskræpes Bestemmelsen for Københavns og Frederiksborg Amters Vedkommende, men under ⁴/₁₀ 1806 ophæves disse Særbestemmelser, og Loven gaar ganske i Glemmebogen.²⁹⁾

Det var andre Veje end Paabudenes, der skulde betrædes, om Have- og Plantningssagen skulde Fremmes. Foruden Eksemplets Magt (Skolelærerne) maatte man ogsaa bruge Belønningernes og Oplysningens, og det var da ogsaa ad disse Veje, at Landhusholdningsselskabet bragte Interessen til at vaagne og virkelig udrette noget af Betydning.

”Det kongelige danske Landhusholdnings-Selskab” stiftedes under kongelige Auspicier 1769, og dets Stiftelse stod i nær Relation til de betydelige Landbolove, som Slutningen af 17-Tallet fostrede, og som successive omformede Landboernes Levekaar og Levevis. Det tog sig paa at indbyde til Konkurrence om Skrifter for Bonden, ligesom det præmierede praktiske Foretagender til Udnyttelsen af hjemlige Produkter og Hjælpekilder. Saaledes kom det til at

præmiere Sælhundefangst saavel som Tilvirkning af Thybooste, Opførelsen af Staldbygninger og Indførelse af Sommerstaldfodring, Tilvirkning af strikkede Huer ikke mindre end Opdyrkning af Hedelodder o. s. v. Om Arbejdet og Præmieringerne vedrørende Havebruget meddeler Aarsberetningerne som følger:³⁰⁾

1810.

Hoveribonden Jens Øer i Tøvring, Galtrud Sogn. . . har anlagt en Have 9336 Kv. Alens Størrelse, der er indhegnet i Aaret 1805 og i Aarene 1807 og 1808, plantet ved Udsiden til Læ 907 Stkr. Pile og 22 Stkr. Asketræer. I denne Have avler han en betydelig Deel forskellige Slags Urter, Kaal, Kartofler og Kaalrabi. Adskillige af hans Naboer have af ham erholdt Frøe og Urter, og han har gaaet dem til Haande i Dyrkningen. Præmie: 10 Rdl.

1811.

For Kartoffelavl.

Sognefoged Peder Christensen Knudsgaard, Giettrup Sogn, som i 4 Aar har dyrket Kartofler i betydelig Mængde og i 1810 efter 47 Tdr. Kartoflers Udplantning har avlet 556 Tønder, blev tilkjendt den anden Sølvmedaille.

Bonden Anders Nordentoft i Siøring Sogn, Hundborg Herred. . . , som i 3 Aar har lagt Vind paa Kartoffelavl, og i 1810 efter 22 Tønders Udplantning avlet 390 Tdr. Kartofler, blev ligeledes tillagt den 2den Sølvmedaille.

1827.

Havedyrkning.

Huusmand Christen Madsen i Tvolm Bye, Ydbye Sogn har ved det ham tilhørende Huus anlagt tvende Haver, den ene paa omtrent 1 Td. 2 Skpr. Sædeland, den anden paa omtrent 3 Skpr. Sædeland. Den første af disse Haver er anlagt paa en sandet og gruset Bakke, som det kostede megen Umage at faae jævnet, og hvorpaa han har ført mange Tusinde Læs Muld, Leer og Gjødske. I denne Have findes 18 frugtbærende Træer, foruden en deel unge Frugttræplanter samt Buskvæxter. Saavel i denne, som i den mindre Have, hvilken først anlagdes i 1825, ere satte og i god Væxt 3535 Ribs og Stikkelsbærtorne af gode Sorter, over 1550 Piil af forskellige Arter og en betydelig Deel Hyld. Ved den største Have har han anlagt en liden Pileplantning. Digetørv til Indhegning har han maattet købe andensteds fra. I Haverne dyrkes alle Slags Kjøkkenurter, hvormed han forsyner hele Omegnen. Han lægger tillige Vind paa Bieavl.

Den herom skeete Indberetning er atteret af Amtmand Faye, Overauditeur, Herredsfoged Fischer, Pastor Kaalund m. fl.

Da de her ommeldte med Forstand og Kyndighed udførte Haveanlæg kunde være et gavnligt Exempel i en Egn, hvor Havedyrkning er meget forsømt, bevilgede Selskabet Huusmand Christen Madsen, som lever i trange Kaar, et Beløb af 20 Rbd. Sedler.

1828.

Havedyrkning og Træplantning.

Huusmand Ole Sørensen i Østerild Bye og Sogn . . . eier en Lod paa omtrent 2 Td. L. g. M., hvoraf han har indhegnet de 16000 Kv. Alen til en Have og omgivet den med en 4 dobbelt Rad af vilde Træer mod Nord og Vest og med en dobbelt mod Øst og Sønder. I denne Have, som udmærker sig fremfor alle andre Bønderhaver i denne Egn ved omhyggelig Dyrkning, ikke mindre end ved Omfang, avler han til Salg en betydelig Mængde Gulerodder, Kaalrabi, Hvidkaal, Charlotteløg, Timian og Merian. Han har i Haven udplantet 26 forædlede Æbletræer, som ere af gode Sorter og staae i frodig Væxt; desuden endeel Ribs- og Stikkelsbærbuske. Det er alene ved denne flittige Havedyrkning blevet ham muligt at ernære sin talrige Familie af sin liden Jordlod. Sine mange smaa Børn har han vidst at sysselsætte i Haven med Lugning osv., uden dog at holde dem fra Skolen. Ved sit Exempel, og ved at

bortskjænke Træplanter og Buskvæxter, og veilede til disses Udplantning, har han meget bidraget til at vække Sands for Havedyrkning blandt Omegnens Beboere. Manden er paa det bedste anbefalet af Dhr. Amtmand Faye og Pastor Prior, som bevise Rigtigheden af det Anførte.

I en Egn, hvor Havedyrkning og Plantning er meget forsømt hos Bonden, fortjener dette første og gode Eksempel, givet af en fattig Huusmand, al Opmærksomhed og Opmuntring. I Betragtning deraf tilkjendte Selsk. Ole Sørensen en Belønning af 40 Rbd. Sedler.

1829.

Selvejerhuusmand Christen Pedersen af Hvidberg Kirkebye paa Thyholm. . . Ved sit Huus har han anlagt og indhegnet en vakker Have paa et Terrain, der før bestod af Leergrave og Morads, og i denne Have har han opelsket mange vilde Træer til Læ. Et tilgrænsende Stykke Jord af samme Beskaffenhed har han nylig omgivet med levende Hegn for ogsaa her at anlægge en Have. At Alt saaledes forholder sig, er atteret . . .

Havedyrkning og Plantning.

Huusmand Lauritz Pedersen Bach i Hørdum Sogn. . . har paa en raa og mager Hedebund indhegnet med forsvarligt Dige noget over 1 Tønde L., plantet Piil til Læ og bearbejdet Jorden med Greb og Spade; dernæst dyrket den som Kjøkkenhave, hvori han har avlet, foruden Kartoffler, en stor Deel Grønkaal, Kaalrabi, Hvidkaal og Gulerødder m. m. For denne, i hiin Egn ikke almindelige Flid, som er atteret af Pastor Næsted, Hr. Chr. Willemoes og Christen Monn, tilkjendtes denne fattige, men stræbsomme Huusmand 10 Rbd. som en Opmuntring.

For Aaret 1830 hedder det, at Huusmand Niels Nyemand i Hvidberg paa Thyholm har vist en usædvanlig Virksomhed, men ”hvad han i denne Henseende har udrettet, er dog ikke af saadant Omfang, at det kunde give ham Adgang til Belønning”, og samme Aar hedder det, at Parcellist Christen Nielsen af Raastrup, Hundborg Sogn, har i sine to Haver bl.a. 23 Frugttræer, hvoraf en Del ”allerede have ydet Frugt”, og han faar for dette og andet Arbejde et Bæger.

1831.

Havedyrkning.

Angaaende denne Gjenstand har Selskabet fra tre Bønder i Thisted Amt modtaget Andragender ledsagede med Conferentsraad, Amtmand Fayes Erklæring og med anbefalende Attester. Med særdeles Hensyn til, at Havedyrkning paa den Kant af Landet endnu staaer meget tilbage, fandt Selskabet sig opfordret til at paaskjønne den af disse Mænd udviste Flid. Det tilkjendte derfor:

Huusmand Poul Christensen i Øsløs 25 Rbd. Sedler for et Haveanlæg paa 4 Skpr. L., hvori avles de bedste Kjøkkenurter, som gives i Egnen, foruden at Haven er forsynet med endeel Træer i god Væxt; atteres af Consistorialraad, Pastor Meyer, samt Bønderne Anders Gregersen og Niels Sørensen.

Christen Madsen Tygstrup i Tvolm, Ydbye Sogn, 20 Rbd. Sedler for den af ham anlagte Frugt- og Kjøkkenhave paa noget over 1 Tønde Land, og for den derved udførte Plantning af vilde Træer. Allerede tidligere har han herfor modtaget en liden Belønning af Selskabet. Hans fortsatte rosværdige Virksomhed i Havevæsen og Træopelskning er atteret af Overauditeur, Herredsfoged Fischer og Pastor Kaalund.

Huusmand Christen Jensen i Skyum 15 Rbd. Sedler for en liden Have, anlagt paa en tilforn øde og meget ujevn Fælledlod; efter Attest af Pastor Næsted samt Gaardmændene Peder Ruegaard og Anders Madsen.

1833.

Havedyrkning.

Huusmand Peder Thøgersen af Skousted i Hillerslev Sogn. . . indhegnede paa en øde Hedebanke omtrent 10 Skpr. L., og hidførte paa en Hjulbør de til Hegnet fornødne Digetørv; begyndte derpaa at grave og rense, og siden at dyrke dette Stykke Jord som Kjøkkenhave, hvortil han vedbliver fornemmelig at anvende det. Han producerer nu deri til Salg en Mængde Gulerødder, Kaalrabi, Hvid- og Grønkaal, Rødløg m. v., og har i Affaldet fra Haven havt et rigeligt Hjælpefoder til sine 2 Køer. Han har opelsket 40 Stk. Frugttræer, tildeels forædlede, og plantet 400 vilde Træer, der ere i lovende Grøde. For Biavlens viser han megen Omhu.

Rigtigheden heraf er bekræftet af Pastor Steenstrup, Gaardmændene Jens Overgaard og Christen Dahlgaard m. fl., hvorhos Amtet har anbefalet Manden. Da Foretagender som de af ham udførte høre iblandt de sjeldne i hans Egn, tilkjendtes ham det 5te Bæger.

Med Hæder nævnes:

Skolelærer og Kirkesanger L. P. Søtoft i Ørding Skole paa Mors. . . Ved sin Bopæl har han anlagt og indhegnet en Have, indhegnet en Toft, beplantet begge med 300 til 400 forskellige Træer, og den første tillige med endeel Frugttræer og Frugtbuske. Ved at sommerstaldfodre sine Køer, har han bragt det dertil, at han kan gjødske sin Lod to Gange i hvert Sædomløb. Han har ved disse siden Aaret 1828 udførte Foretagender, som i hans Egn ere iblandt de sjeldne, fremstillet et følgeværdigt Eksempel.

1835.

Adskillig Landboflid.

Gaardfæster Niels Jensen i Hassing, under Tandrup Gods. . . har, efter de af Conferentsraad, Amtmand Faye, Provst Hertel og Pastor Diørup afgivne Vidnesbyrd, anlagt ved sin Udflyttergaard en skøn og hensigtsmæssig Have og Plantning paa et dertil indhegnet Stykke Jord af noget over ½ Td. L. Størrelse. I dette Anlæg findes 60 af ham selv forædlede Frugttræer og en stor Deel vilde Træer i frodig Væxt. Især med Hensyn til, at et Foretagende som dette hører til Sielenheder i denne skovløse Egn, tilkjendtes ham det 5te Bæger m. P. ”For Havedyrkning og Træplantning”.

Gaardmand Christen Madsen Thygstrup. . . hvis ualmindelige Bestræbelser for Havedyrkningens og Træplantnings Fremme Selskabet tidligere har understøttet, vedbliver ei blot at arbeide for denne Sag med Iver og Held, men har ogsaa udmærket sig som flittig og takksom Jorddyrker, ved at anvende planmæssig Drift og Sommerstaldfodring, indføre sin Lod med levende Hegn o. s. v.

Fra dette Aar hører desværre de rørende Beretninger om stræbsomme Havedyrkere op; men flere Gange senere, bl.a. i 1840 nævnes atter Christen Madsen i Tvolm med Hæder. Arkiverne maatte dog nok kunne bringes yderligere frem desangaaende, ogsaa til Belysning af de lokale Forhold i Amtet.

Skolevæsen og Havebrug.

Af flere af de foregaaende Afsnit vil det være fremgaaet, at foruden Præster ogsaa Skolelærere tog sig flittigt af Havedyrkningens Fremme, idet de dels anlagde Haver paa deres Lod, dels podede og formerede Træer for Almuen og derved direkte og indirekte fremmede Sagen. Dette grunder sig i de gamle Traditioner for Skolelærernes Forhold i Almindelighed og i de specielle Forhold, som 18-Tallet skabte ved Skoleloven af 1814 og endnu flere Bestemmelser.

Begyndelsen til dette gjordes ved Bestemmelserne i Kong Christian den Sjettes Forordning om Skoler paa Landet, hvori, det siges, at ”Til hvert Skolehuus

skal og legges en tilstrækkelig *Kaalhaug*, og hvor det er giørligt en med Træ eller Gierde indhegnet Brønd”, ligesom det hed, at ”Bønderne skal. . . første Gang forsvarligt indgrøfte og i Skov-Egnen indhegne Kaalhaugen. . .” Denne Have var som en Del af Skolelærerens Løn, og Læreren var paa denne Maade pekuniært interesseret i at faa noget ud deraf, og ad denne Vej maatte han blive fortrolig med Havesyssel. Skolehaver fandtes da ogsaa indenfor vort Amt i et vist Antal.

Men for at gøre Skolelæreren delagtig i Arbejdet for videre Udbredelse af Landøkonomien, indførtes i det smaa Undervisning i Mark- og Havedyrkning, f. Eks. paa Seminariet i Skaarup (1794)³¹), Vestenborgske Seminarium paa Laaland (1801), for derefter at gøres til et ”alvorligere” Fag, der medførte Forpligtelser ogsaa i Tiden efter Demissionen. Herom hedder det da i Reseripter om Skolelærerseminariene (f. Eks. Borris, Ranum m. fl.), at (§ 10) der skal undervises i:³¹)

Havedyrkning, saavel i de almindelige Kjøkken-Urter Dyrkning, som fornemmelig Pile- og anden Træ-Plantning, Frugttræers Opelskning og Forædling; saa og Omgangsmaden med Humle, Hør, Krap og deslige. . . .

og videre hedder det i § 21:

Hos de Bønder, hvor Seminaristerne opholder sig, maae de anlægge de smaa Haver, til hvis Beplantning Præsten leverer aarlig uden Betaling endeel Sættepile og 12 a 16 Stykker Frugttræer; for dem, som hos deres Verter ei kunne finde Plads til Have-Jord, bør Præsten overlade et Stykke Jord til dette Brug.

Om Lærerens Forhold i denne Henseende efter Demission fra Seminariet byder § 24:

. . . De bør ikke forsømme, saavidt Lejlighed tillader det, at lægge Vind paa Havedyrkning, og som de, der kjende Omgangsmaden, bør de efterkomme Befolkningen i Danske Lovs 3-13-18, som befaler aarlig at lægge i det mindste 5 Humlekuler, plante 3 Æble-, Pære- eller andre gode Træer, og desuden 10 Pile, hvilket kunde skee paa saadanne Steder, som de selv dertil med Vedkommendes Samtykke finde bequemmet: Attest om Fuldbyrdsels heraf indsendes hvert Aars 1ste Maj til Seminariet udi de første 6 Aar efter Seminaristernes Udgang.

I Besiddelse af Kundskab om Havedyrkning maatte Lærerne i særlig Grad være Formidlere af denne Kundskab over for Almuen, og sammen med de andre Foranstaltninger toges ogsaa denne, at Skolen skulde være Lærested for Havebrug ogsaa for Bønderbørnene. Da Skoleloven af 1814 blev til, indsattes der i denne et Stykke om Havedyrkningen, der kom til at lyde:

De Børn, som udmærke sig ved *Flid og sædelig Opførsel*, maae Skolelæreren *belønne og opmuntre*: 1mo ved. . . adskillige Lege, 2do ved at undervise dem, som have Lyst og Evne dertil, i at plante, pode og udføre andre deslige *Haugedyrknings Systemer*.

og sideordnet hermed indsattes Bestemmelsen om, at

Ved Skolebygningen skal, saavidt Omstændighederne tillader det, anskaffes en Haugeplads af ½ til 1 Skp. L. Størrelse til Brug for Skolelæreren. . . . Den maae, hvor Gaderne ikke ere udskiftede, tages af Gadejorden. . .

Ud fra disse Forordninger etc. forstaas det, hvorfor Skolelærerne i særlig Grad havde Haver, hvorfor de virkede ivrigt i Havesagens Tjeneste og hvorledes de kunde det. De banede Vejen for en videre Havekultur, og uden dette Forarbejde havde det ikke være muligt at faa gennemført flere af den senere Tids Foranstaltninger, f. Eks. Indretning af Havekolonier for de Fattige i Byerne.

(Fortsættes i næste Aarvog)

¹ Se yderligere: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil 1919, ved Bruun og Lange, Gads danske Magasin Juli-August 1926 m. fl. St.

² Se: Dahlerup: Den danske Ordbog; Havekunst 1925.

³ Se herom Forfatterens Artikel om Havebruget i Vendsyssel, Vendsyssels Aarvøger 1928.

⁴ Dueholm Diplomatarium.

⁵ Se nærmere om Klosterhaver: Gads danske Magasin.

⁶ C. B. V. Hansen: Træplantningens Historie i Thisted Amt siden Aaret 1800 (1911).

⁷ J. Lind : Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger 1919.

⁸ Fortegnelse over de udstedte Forordninger findes i Forfatterens Afhandling i Aarvog for Præstø Amt 1928 samt Gartner-Tidende 5^{12/7} 1927.

⁹ Resens Atlas 1685, Kgl. Bibliotek. Grundridset gengivet i Dueholm Diplomatarium.

¹⁰ Frits Rothøll ”Om Klingenberg og hans Have” i Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter X S. 413 (her gengivet efter C. B. V. Hansen).

¹¹ Aarvog for Thisted Amt 1924 S. 30.

¹² Sammesteds 1926 S. 148.

¹³ Sammesteds 1926 S. 141.

¹⁴ Pontoppidans Danske Atlas, 1767-69 (her gengivet efter C. B. V. H.)

¹⁵ Aarbogen for Thisted Amt 1912 S. 72.

¹⁶ Sammesteds 1919 S. 32-33, se ogsaa Forf.s Artikel i Saml, t. j. H. & Top. 4 B. V 5.

¹⁷ Schous Registre.

¹⁸ Se herom nærmere Forfatterens Afhandling i Aarhøger for Aarhus Stift 1926.

¹⁹ Se nærmere herom Bruun og Lange: Danmarks Havebrug 1920.

²⁰ Fogtmann: Kongelige Rescripter etc.

²¹ M. N. J. Wilse: Reise-lagttagelser i nogle af de nordiske Lande V. 1798.

²² Historisk Aarvog for Mors 1920 S. 61.

²³ L. M. Wedel: Indenlandske Rejse igjennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser. 1799-1804.

²⁴ Knud Aagaard: Fysisk, oeconomic og topografisk Beskrivelse over Thy. 1802.

²⁵ Aarvog for Thisted Amt 1920 S. 182.

²⁶ C. Schade: Beskrivelse over Øen Mors, 1811.

²⁷ C. Villads Christensen: Nykøbing pas Mors 1299-1899.

²⁸ Begtrup: Agerdyrknings Historie.

²⁹ Se Forfatterens Afhandling i Aarvog for Præstø Amt 1926.

³⁰ Landhuusholdnings-Selskabets Skrifter og Efterretninger.

³¹ Fogtmann: Kongelige Rescripter, Resolutioner . .

(Historisk Årbog for Thisted amt 1928, side 423-445)